

GRADIVO

MATERIALE

MATERIAL

Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja

Mirjana Trošelj

U spomen arheologu Anti Glavičiću

During her extensive field research, which has been taking place since 1977, of mirila (unusual stone monuments) in the southern part of Velebit, Croatia, the author also made notes on the oral tradition and legends of the local population in south Podgorje (the Morlaki). This paper contains mythical, historic, and etiological lore and legends; two mythical songs; and a text on the belief in the magic symbolism of the circle. These previously unpublished texts are presented in the original dialect of south Podgorje.

Uvod

Potkraj sedamdesetih godina 20. st. započela sam samostalna istraživanja mirila južnog Velebita na potezu od Lukova Šugarja do Modriča. Ubrzo se prostor suzio jer su mirila od Lukova Šugarja do Barić Drage izgubila funkciju i velikim dijelom arhitektonski oblik, već od pedesetih godina 20. st. Većina lokaliteta ima samo toponimski karakter, tipa Mirilište, Mirila, Namirlin i sl. Međutim, ovaj kulturni fenomen pokazao se i materijalno i duhovno najočuvanijom baštinom na području Tribnja, Starigrada-Paklenice, Selina i Modriča. Upravo s tih prostora najveći je broj predaja obuhvaćenih u ovom radu. Premda su mirila osnovna tema mojih terenskih istraživanja, često su neki kazivači spontano prelazili s predaja o mirilima na mitske predaje o fantastičnim bićima i događajima, o pećinama sa skrivenim blagom, o dušama, o povijesnim predajama, legendama o sakralnim objektima, o različitim obredima i solarnim ophodima. U radu se pregledno analiziraju samo one predaje koje imaju svoje tematske i motivske poveznice s predajama planinskog i obalnog područja, zabilježene i obrađene u relevantnoj literaturi i izvorima. Iznimno je proširena tema o Crnoj kraljci i zakopanom blagu na prostore izvan Velebita. U radu su uvrštena i neka moja osobna iskustva iz osnovnoškolskih i srednjoškolskih dana, provedena na području Tribnja i Starigrada-Paklenice, šezdesetih i sedamdesetih godina 20.st. Prilog obuhvaća 30 predaja, koje govore o vjerovanjima i tradicijskoj kulturi Podgoraca. Neke predaje iz ovoga rada objavljene su prvi put u izvornom idiomu u časopisu *Zadarska smotra* u okviru projekta *Domaća rič*, ali se ovdje donose proširene i nadopunjene od istih ili drugih kazivača. Cilj projekta bila su filološka istraživanja koja su obuhvaćala cijelu Zadarsku županiju.

O kazivačima i prikupljenoj građi

Većina kazivača iz sedamdesetih i osamdesetih godina 20.st. nije više živa. U njihovim kazivanjima još je bio "živ" magijsko-mitski svijet na Velebitu. Svjedokinja sam nekih običaja kada sam povremeno s ponekom babom ili tetom i njihovim *blagom prtljala* na Veliko Rujno na ljetnu ispašu. Uvijek su ih održavale žene. Prije polaska morala sam po babinu nalogu provjeriti stoji li *so(l) oko moga vrata*. Naime, djeci se, naročito boležljivo, stavljala sol oko vrata u maloj platnenoj vrećici kao neka vrsta amajlije protiv uroka, kamo god išla. Prema tom vjerovanju, sol je možda imala apotropijsko značenje, a vračarima u Bukovici predstavljala je magijsko sredstvo za vraćanje (gatanje). Sjećam se da je 1975. moja majka nosila sol čuvenom vračaru Đuri iz Bio(vi)čina sela u Bukovici, radi bolesnog člana obitelji. Prevrćući sol na dlanu, Đuro je govorio majci što treba učiniti za njegovo ozdravljenje: *uzeti vode sa sedan velebitskih vrila, umit' dite i proliť vodu na raskršću, kano-tijeru/guću obuť ditetu naopako i naliť u kandila maslenovo ulje. Niko ti ga je promirija i tribaće vrimenta da skinen uroke*.

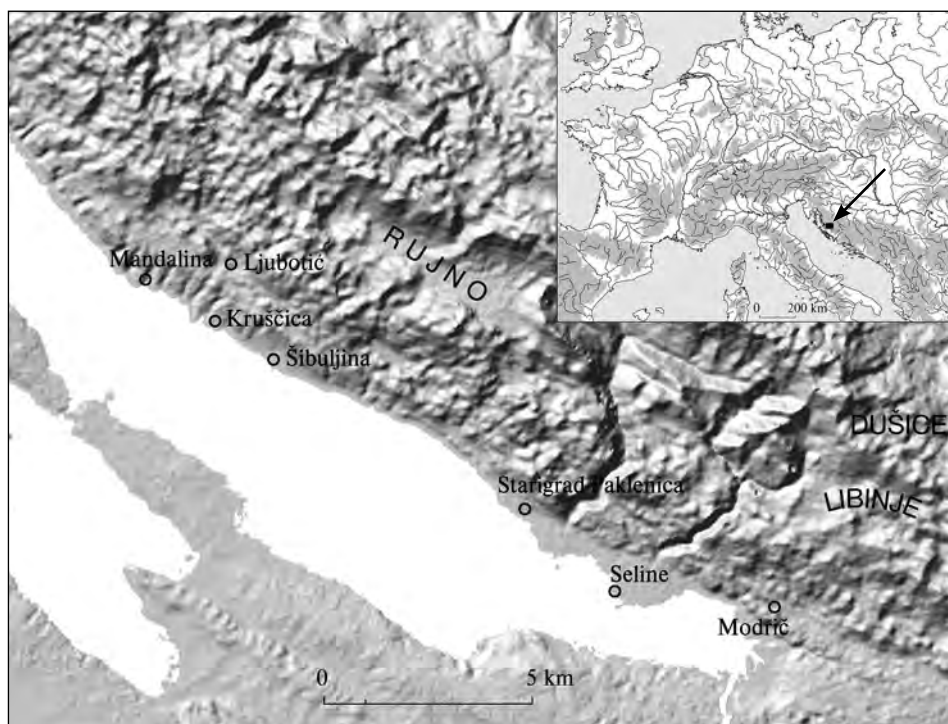
Čim se blago *odjavilo* na pašu, starija žena uzela bi vuneni povež i vezala ga oko grana hrasta, *merale* ili *brista*, tako zamršeno da ga nije bilo moguće skinuti, osim prerezati nožem ili škarama. Na moje pitanje zašto se to čini, rekle bi *da ne bi na blago niko bacija uroke da ne dođe krepa*, odnosno da blago bude zdravo na ljetnoj ispaši. *Ima urokljive čeljadi, una more promirit' čovika i blago. To su štrige, vištice*, govorila je moja teta Marica Adžić (Starigrad-Paklenica).¹

Na povratku s ispaše blago se moralo prebrojati da se vidi je li sve na broju (ako manjka koja ovca ili janje, bile su krive štrige ili vile). Brojanje se odvijalo u paru na nekom meni tada čudnom idiomu: *do, pato, sasto (šasto), sopće, zeće*, što bi značilo dva, četiri, šest, osam, deset. Premda su znale brojati na standardnom idiomu, nikada nisu to činile. Istim postupkom brojili su svoje blago bukovački stočari na Velebitu. Mirko Marković navodi da se "brojilo parnim brojevima do pedeset na starinski vlaški način: *do, pato, šasto, šopći, zeći*," (Marković 1980:112). Pretpostavi je da je ovaj princip brojanja bez sumnje ostatak nekog romanskog ruralnog idioma, koji bi se moglo dovesti u vezu s morlačkim (vlaškim) etničkim elementom, kako navodi Marković. U prilog tomu govore i neki toponimi, primjerice Jatar, Šugari (Šugarje) i izraz *antrešelj* (Mirdita 2009:72-73). Lako je moguće da je isti jezični idiom obuhvaćao i južne Dinaride, koje prema Albertu Fortisu, također nastanjavaju Morlaci (Fortis 204:33-61).

Od mlađih kazivača, od kraja osamdesetih godina 20. st. pa do danas, pokazala se vrlo vještom naratoricom Dara Babac iz Tribnja. Priča mitske predaje jasno i uvjerljivo, kao da se sve ispričano uistinu i dogodilo. Uglavnom govori u lokalnom idiomu, dok ostali kazivači miješaju standardni i lokalni idiom jer poneki su zaposleni u gradovima (Rijeka i Zadar, primjerice Dujo Trošelj) ili žive u njima, a ljeti dolaze u Podgorje. Svi kazivači uvjereni su u istinitost svojih priča, osim Nike Vukića iz Tribnja-Mandaline kada priča o skrivenom blagu na brdu Obljak.

Prikupljenu građu zapisivala sam rukopisno, čim bi kazivač započeo priču. Budući da sam poznavala kazivače i lokalni idiom, nije bilo poteškoća u razumijevanju i zapisivanju. Svi leksemi nekih predaja prevedeni su i akcentirani na standardni jezik, u sklopu

¹ O urocima i drugim vjerovanjima, opširno je pisao među ostalima i Milovan Gavazzi, potvrđujući njihovu pojavnost u svim krajevima naše zemlje

projekta *Domaća rič* u organizaciji Matice hrvatske Zadar.² Budući da je riječ, kako je navedeno, o filološkim istraživanjima, prikupljena građa poslužit će u leksikografske svrhe.

Od Lukova Šugarja do Rovanske bogat je izvor usmenih predaja i legendi o događajima koji su se *zbili* na onim prostorima tijekom povijesti, kako navode kazivači, a zapravo je većina njih s dugom lokalnom mitskom tradicijom.

U njihovu prenošenju, nastale su od mjesta do mjesta brojne inačice iste teme, a neke su u prepričavanju neutemeljenih ili pobrkanih povijesnih činjenica. Za veliki broj toponima vezuje se neki događaj, bilo na povijesnoj, bilo na magijsko-mitskoj podlozi. Uglavnom su to *kuline*, gradine, sakralni objekti, groblja, planinski kukovi, jezera, naselja i slično.

Predaje su razvrstane u cjelinama prema usmenoknjiževnim vrstama. U prvoj su mitske: o caru Pasoglavu (predaje 1, 2, 3, 4, 5, 6),³ o Crnoj kraljici (predaja 7), o zakopanom blagu

(predaje 8, 9, 10), o vilama (predaje 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17) i drugim fantastičnim bićima (predaje 18, 19, 20). U drugoj cjelini su etiološke o planinskim toponimima (predaje 21, 22, 23), priče o mirilima i predaje o kamenim žrtvenicima, Kamenim Babama (predaja 24). U trećoj zaokruženoj cjelini donose se legende o sakralnim objektima i gro-

² *Domaća rič* 3, 1996. i *Domaća rič* 4 – 6, 1997.

³ U izbor su ušle samo one predaje koje je autorica zapisala tijekom osamdesetih godina 20. st. i jedna koju je zapisao Dušan Petričević. Petričevićeva predaja donosi se onako kako je zapisana: miješanjem lokalnog i standardnog idioma. Predaju je zapisao u Slavoniji prema kazivanju svoje bake Jurke Petričević, podrijetlom iz Starigrada-Paklenice (Petričević 1997: 74 – 75)

bljima oko njih (legende 25, 26) i u četvrtoj povijesne predaje o nekim toponimima južnog Podgorja (predaje 27, 28, 29 30). Na kraju se donose dvije mitske pjesme (zapisao Dušan Petričević (1997:88, 90). Posebno je izdvojena cjelina o ophodima. Ovom prilikom ne raspravlja se posebno o etiološkim predajama 21 i 22, o mirilima, legendama i povijesnim predajama.

Mitske predaje

1.1. Predaja o caru Pasoglavu

Većina tema južnopodgorskih predaja ima svoje poveznice s predajama srednjeg i sjevernog Podgorja. Ta podudarnost ima svoje uporište u povijesnom kontekstu, budući da je cijelo Velebitsko podgorje naseljavano tijekom 17. i 18.st. novim stanovništvom iz Ravnih kotara i Bukovice, nakon Kandijskih ratova (1645-1669. i 1683-1687).⁴ Od Senja do Karlobaga naseljavanje vrše Krajiške vlasti, a južno Podgorje mletačke vlasti (Rogić 1969:101-112). Za pretpostaviti je da je u južnom Podgorju novopridošlo morlačko stanovništvo (kako su ga nazvale mletačke vlasti) još u staroj postojbini poznavalo neke mitske predaje i prilagodilo ih toponimski prostoru Velebita, budući da su u 16.st. starosjedioci izbjegli iz južnog Podgorja pred najezdom Turaka (Rogić 1969:103). U prilog tomu govori mitska predaja o caru Pasoglavu iz Kuline Večke, koja je također zabilježena na području Dalmatinske zagore, ali s drukčijom lokalnom tradicijom u kojoj je car neka antička ličnost. Međutim, južnopodgorskim predajama najbliže su istarske u kojima je car srednjovjekovna ličnost, car Mongola, Atila ili Pasoglav, o čemu je opširno pisala Maja Bošković-Stulli.⁵ Autorica iznosi da su imena Atila i Pasoglav ušla u našu predaju posredstvom Istre i primorskih krajeva; ona su tu vjerojatno sekundarna, preuzeta iz drukčijih mitoloških tradicija o biću s pasjom glavom. (Bošković-Stulli 1967:84), što bi u buduću svakako trebalo rasvijetliti. Važan je i podatak da se cara Pasoglava vezuje uz još jednu temu u južnom Podgorju, a to je zakopano blago, o čemu će biti govora poslije. Pasoglav je bio kralj Mongola i u Čelinki je zakopao blago ispod devetog poda (Bošković-Stulli 1967:85). Brdo Čelinka stvarni je oronim iznad Njiva Došenovih, oko tri sata hoda od Kuline Večke. Prema kazivanju Ante Marasovića Brke, *otprije su čobani roval po suvozdinan na Čelinki nebl našli sakriveno blago*. Najbliža istarskim predajama o Pasoglavu je predaja 4. u ovome radu, preuzeta od zapisivača Dušana Petričevića (Petričević 1997:74-75). One govore (istarske i južnopodgorske) da je car Atila/Pasoglav rođen u *griju*. Kraljeva kći začela je sa psom i rodila *pasoglavca*. Razlika je samo u tome što u istarskim prorok proriče što će se dogoditi kraljevoj kćeri (Bošković-Stulli 1986:191-192), predaje 94, 95, 96).⁶ Je li motivu začeca žene sa životinjom izvor u antičkom mitu (primjerice Pasifaja) ili je to neka druga mitska podloga, ostaje otvoreno pitanje.

⁴ O naseljavanju Velebitskog podgorja tijekom 17. i 18. st. vidi više kod: Stjepan Pavičić, Seobe i naselja u Lici, Zrnjio, JAZU, 41, Zagreb, 1962. Isti autor: Raseljavanje starosjedilaca i doseljavanje Bunjevaca u senjski kraj, Senjski zbornik 2, Senj, 1996., Pavle Rogić, Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju, Senjski zbornik 1, Senj, 1965. Isti autor: Antroponimija i porijeklo stanovništva u naseljima srednjeg Velebitskog podgorja, knjiga 2, Zagreb, 1966., Veljko Rogić, Velebitska primorska padina, Geografski glasnik 20, Zagreb, 1958. i Boško Desnica, Historija kotarskih uskoka, SAN, Beograd, 1950.

⁵ Maja Bošković-Stulli, Narodna predaja o vladarevoj tajni, Zagreb, 1967.

⁶ Maja Bošković-Stulli, Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Istra kroz stoljeća 38. Pula – Rijeka: Čakavski sabor, 1986.

Prema istraživanjima Maje Bošković-Stulli, predaja o caru Pasoglavu ima kulturno-mitsku podlogu od kralja Mide do cara Trajana (Trojana) i poslije Pasoglava, a sačuvala se, u ponešto izmijenjenom obliku, prema lokalnoj mitskoj tradiciji vezanoj uz lokalitete starih gradina i kulina, i u Velebitskom podgorju (Bošković-Stulli 1967:144-156).

Kulina Večka (Citta Vecca) ruševna je utvrda na Večkom polju u Starigradu-Paklenici. Kružnog je tlocrta s vidljivim ostacima okolnih zidina uz obalu sa zapadne i istočne strane, dok su s južne pod morem, zbog čega kruži priča *da je tu bija u davnini grad koji je potonija u more*. Sjevernu stranu zidina srušili su mještani tijekom 18. i 19. st. da bi obzidali svoje parcele na Večkom polju. Isto su učinili i s vanjskim kamenim omotačem. Poskidali su obzid s grubog sloja gradnje te je tako sve do danas izložena stalnom propadanju. Prema tehnici gradnje i arhitektonskom obliku najvjerojatnije je nastala u kasnosrednjovjekovnom razdoblju, na temeljima neke starije gradnje (rimске ili bizantske). Znanstveno još nije istražena.

1.2. Predaja o Crnoj kraljici

Predaja o Crnoj kraljici raširena je gotovo po cijeloj Hrvatskoj. Ona je najčešće neka povijesana osoba. Primjerice, u zagrebačkim predajama je to Barbara Celjska ili Marija, žena kralja Bele IV., ili neka bezimena kraljica. "Koja se god povijesna osoba (ili više njih) krila iza imena Crne kraljice, zapamćena je u usmenoj tradiciji kao zla žena" (Marks 1986:33). U predaji Podgoraca Crna kraljica je Teuta, najstarija poznata povijesna ličnost na istraženom području i naravno zla vladarica koja je *sve potukla u Podgorju, a ratovalaj' s nikin Grcin*. Pridružuje joj se kraljica iz novije povijesti Marija Terezija, koja vodi rat s Turcima i carom Pasoglavom iz Večke Kuline. Prva je *tukla* od Ražanca, a druga od Vinjerca u Podgorje. Međutim Plitvička Crna kraljica je iznimka. Ona je vila, dobročiniteljica u nevolji, posebno u vremenskim nepogodama u ličkim krajevima. Kad je narod u nevolji, ona se "ukaže u dolini Plitvičkih jezera sa sjajnom pratnjom. Ona je u vrletnom Velebitu imala svoje *vilenske* dvore te je katkad dolazila u plodonosne ravnice Ličkog Polja i Gacke Doline, gdje je svojom dobrotom usređivala narod" (Franić 1910:231). Plitvička kraljica se, dakle, ne pojavljuje kao povijesna osoba, nego kao mitsko biće – vila, i to s Velebita gdje je imala svoje dvore. Međutim, ovaj antagonizam pokreće pitanje zašto je crna, a dobrohotna, gotovo božanska spasiteljica? Prema Tamari Jurkić Sviben vile su u hrvatskim usmenim predajama ambivalentne. Povezuje ih s kultom Velike Majke. Boginje Majke imale su i dobre i mračne strane, a taj njihov pozitivan i negativan aspekt reflektira kozmičke promjene (Jurkić Sviben 2010:157-159).

1.3. Predaja o zakopanom blagu

Predaje o zakopanom blagu (zlatu) raširene su po cijelom Podgorju. Ono je zakopano (skriven) u kulinama, pećinama, grobovima, gromilama, gradinama i glavicama južnog Podgorja. U grobu je blago zakopano u ćupu i čuva ga zmija, koja predstavlja *ničiju ukletu dušu*. Da bi se oslobodila ukletosti, mora *liziti po nalazniku blaga i poljubiti ga u čelo* (legenda o sv. Trojici br.25). Analogan motiv zabilježio je i Matija Dronjić u srednjem Podgorju u predaji 14 - Blago u devetom bunaru, u kojoj se govori da je s blagom zarobljena neka djevojka i onaj tko je oslobodi mora dopustiti da ga poljubi zmija čuvarica blaga (Dronjić 2009 :253). Ona kao *ukleta duša* treba nekoga poljubiti u čelo kako bi se oslobodila ukletosti i otišla na drugi svijet, a time bi tragač došao do blaga, ali to ne uspijeva ni tragaču ni zmiji i sve završava s teškim posljedicama (Karanović 1983:88). U legendi

br. 25 - Crkva i groblje sv. Trojice, u tri pokušaja zmije da poljubi Mandu nije joj uspjelo i posljedice su drastične: Manda je ošepavila. U istarskim predajama o zakopanom blagu opširno piše Maja Bošković-Stulli.⁷ U predaji 137 kaže se da su Grci zakopali blago, a duše mrtvih su ga čuvala i tko ga je htio naći morao je izvršiti neke radnje: *da mu zmija plazi okolo života* (Bošković-Stulli 1986: 215-216).

Blago u kulinama, također je skriveno u ćupu, uzidano u zidove, a u pećinama je pod teškom kamenom pločom koju *niko ne more dić*. Blago je sakrio *niki kralj iz Nina*, za razliku od predaja srednjeg Podgorja, u kojima se kralj javlja kao konkretna povijesna ličnost. U predaji 17 pod naslovom Zlatni bunar, kralj je Bela IV. (Dronjić 2009:253). U južnopodgorskim predajama blago skrivaju neimenovani kraljevi i plemići, a lokaliteti su uglavnom pećine i kuline (gradine), a na grobljima i *gromilama* to čine Grci. Iznimku predstavlja imenovani car Pasoglav, koji ga je zakopao ispod *devetog poda* u Čelinki. U prilog tomu govore predaje br. 8 - Blago u pećini na brdu Obljak, br. 9 - Blago u pećini na Asanovcu, i br. 11 - Blago u Kulini Šibuljskoj. U legendi br.25 - crkva i groblje sv. Trojice u Tribnju-Šibuljini pripadali su *Grcin*, ali ih je protjerala *opaka kraljica*. Ante Rukavina donosi predaju preuzetu od Ivana Krajača, koji ju je zabilježio na Libinjama od kazivača Petra Kneževića, da su crkvena zvona sv.Ivana Usika (ispravno Svitnjaka) s Libinja bila zakopana u zemlji, ali ne zna se gdje, a on (kazivač) vidio je penjući se iz Modriča na Libinje u Vratin otvor, gdje su Grci našli zakopano blago i odnijeli ga (Rukavina 1989:113). *Niki Grci* javljaju se također i u predajama srednjeg i sjevernog Podgorja kao *stari narod* koji je živio *nekad davno* u Podgorju. Matija Dronjić opširno piše o tome, navodeći paralele u predajama na prostoru Dinarida, obale i otoka. U podgorskim predajama pri označavanju starog stanovništva prisutan je termin *Grk*. Doduše, naglašava Dronjić, u pojedinim slučajevima Grci su ustupili mjesto Rimljanima ili Turcima (Dronjić 2009:264). U južnom Podgorju Grci su ustupili mjesto Mlečanima ili Turcima (predaja br. 23 - Duše na Dušicama, legenda br. 26 - Trstenica, crkva sv. Marije Mandaline u Tribnju, povijesne predaje br. 27 - Mleci, i br. 28 - Vuralanski virovi). I na području Istre Grci su zakopali blago u crkvi, što je zabilježila i obradila Maja Bošković-Stulli u povijesnoj predaji 137 - Grci zakopali novac (Bošković-Stulli 1986:215). Blago zakopano u pećinama je nedostupno. U obljačkoj je *teška ploča koju niko ne more dić*, a asanovačka ploča još je uz to zakleta pa ne samo da se ne može podići, nego se ne smije ni dotaknuti. Mđutim postoji iznimka; do blaga se može doći samo ako na njoj *izgine dvanaestero braće* (predaje br.8 - Blago u pećini na brdu Obljak, i br.9 - Blago u pećini na Asanovcu). Kopači blaga u brojcima 12: dvanaestero braće, dvanaestero *kurjani ljudi*, dvanaestero vojnika, dvanaestero djece, dio su magijskog čina, kao i poljubac zmije u ispunjavanju uvjeta, da bi se došlo do blaga. Ali ni to ne pomaže jer neke demonske sile (*veli veter*) sprječavaju da se blago dobije.⁸ Izneseni se motivi u svakom tekstu ostvaruju u brojnim inačicama. Uzroci zakopavanja blaga su fantastične prirode, zbog čega se u predaji br. 9 - Blago u pećini na Asanovcu - *prikažuje čudo*. Čuvar blaga u ćupu na groblju sv. Trojice je zmija. Kao htonsko božanstvo može se svladati samo magijom (Karanović 1983:62-65). Kult zmije u tradiciji Velebićana često se u predaji povezuje s dušom pokojnika. Kada uđe u kuću, onda je to zmija *kućarica* i ne smije se ubiti (kazivačice Pera Jović i Dara Babac). Svjedokinja sam jedne takve zmije u našoj kući. Imala sam šest ili sedam godina, kad sam s babom sjedila u hodniku. Pričala je neke priče i u jednom

⁷ Maja Bošković-Stulli, Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Istra kroz stoljeća 38. Pula - Rijeka: Čakavski sabor, 1986.

⁸ Zoja Karanović, Zakopano blago - život i priča, Novi Sad (Bratstvo i jedinstvo), 1983.

trenutku sam spazila na nedovršenom tavanu iznad naših glava zmiju. Skrenula sam babi pozornost i ona je pozvala oca. *Šarulja je (otrovnica), skini je kakvon kukon doli, al' je ne bi smija ubit'*. Otac ju je skino i iznio iz kuće, ali ne znam što je vani učinio s njom. Bilo me strah pitati bilo što. Analognu poveznicu odnosa prema zmiji u srednjem Podgorju donosi Matija Dronjić "...oprez i strahopoštovanje Podgoraca spram zmija na temelju kojih su nastale razne fantastične predodžbe u kojima se naziru fragmenti drevnih animističkih i manaističkih kultova" (Dronjić 2009:270). Jedan obred magijskog svladavanja zmije koristio se na Velebitu do 20.st. U ljeto 2010. pokušala sam prići malorujanskoj suhozidnoj crkvi Male Gospe, posve obrasloj u gustu klekovinu. Pokušala sam se provući razmićući granje i tako sam nesmotreno "uznemirila" šarulju koja mi je "prepriječila" prolaz. Povukla sam se i odgodila istraživanje za jesen. Pričala sam kazivačici Dari Babac da sam bila na Malom Rujnu. Prva njezina reakcija bilo je pitanje, jesam li vidjela zmije. Jednu, rekla sam. *Saću ti reć, zmiju se ne smi ubit', al' je moreš zaklet' da ti ne naudi. Zaklet zmiju znači prikristit' zmiju. Kako? Vako: tri puta reci : zmijo, zmijo, zmijo, akos' utekla Isusovoj materi, nećeš meni i učini priko nje rukon križ tri puta. Una će se zgrčit' i neće se moć maknit'. Unda uzmi kakvu štapinu i makni je ustranu. Ja san to isprovala dok san prtljala na Rujno. Čin san je opazla blizo blaga, zaklelab' je i odmakla od blaga. Totje men' rekla baba Zeka Bušljatinka da tako triba učinit', samo je nemoj ubt'. More bit' kakva ukleta duša, koja ne more na uni svit.*

U prilog štovanja zmije na Velebitu govori stvarna priča o zmijskom ujedu. Dogodilo se to bivšoj domarki planinarskog doma u Paklenici Grgici Parić. Prije tridesetak godina ugrizla je *vipera (šarulja)*. Nedugo iza toga došla sam u Paklenicu. Pred domom Grgica priča kako je ugrizla zmija. *Rano moja, ujla me šarulja. Biću zdrava do smrti. A, srićo moja dobroj' srist' zmiju na putu, okalaj oko nje, al' nikako je nemoj ubt'. Toj' i moja baba govorla.* Ne sjećam se je li ipak dobila protuotrov. No to je, čini se, irelevantno, ona se sada približava devedesetoj godini života i posve je zdrava. Ima li to veze sa zmijskim ujedom i njezinim štovanjem zmije ili dobrim genima, pitanje je za neku drugu raspravu.

Tema zakopano blago ima istovjetna obilježja i u predajama srednjeg Podgorja, gdje se motiv javlja u većem broju tekstova (Dronjić 2009:252-255). Mislim da je njezino značenje najjezgrovitije protumačio Matija Dronjić navodeći kako "...čine kompleksan sklop u kojemu se naziru fragmenti vjerovanja, magijskih postupaka, reminiscencije na stvarne događaje te životna neimaština..." (Dronjić 2009:265). Neimaštinu Podgorja u 19.st. najbolje je definirao Vjenceslav Novak (1859-1905) u *Podgorskim pripovijestima*, da se bogatstvo jedne kuće u Podgorju mjerilo brojem prosjačkih štapova u njoj. Što više štapova, kuća je bogatija. U tom kontekstu, pronaći skriveno blago, značilo bi osloboditi se egzistencijalne bijede.

1.4. Predaja o vilama

Predaje o vilama i planinskim predjelima rasprostranjene su ne samo po Velebitu, Istri i južnim Dinaridima, nego i drugim krajevima naše zemlje. Ovdje će biti riječ samo o velebitskim vilama. Adekvatan mitski prostor njihovo je stanište, primjerice kuk Vilin, izvor Bobika, Bobički kuk, Duboki jaz (jezero), Babino (Vilinsko) jezero, Vilinska vrata, Dušice i Vilenski kuk. Svi su kazivači bili uvjereni u njihovo postojanje. Kazivač Dane Rončević kaže da vile prolaze kroz Vilinska vrata kada idu na zborovanje, na Dušicama se sastaju, a na Vilenskom kuku plešu. One mogu biti dobre ili zle, ovisi kako su se ljudi odnosili prema njima. Primjerice u predaji br.15 - Vilin đardin, vila je nagradila Poljakovu

dobronamjernost najjačim i najboljim konjima u južnom Podgorju. Paralelu nalazim u srednjem Podgorju u predaji 27 - Relićeva vila (Dronjić 2009:256). Kod istog autora u predaji 25 - Milan Prpić i vile, vile mogu dati biranim pojedincima snagu i zdravlje, analogno istarskim predajama o vilama, koje je zabilježila Maja Bošković-Stulli.⁹ Odabranim i skromnim pojedincima vile daju nadnaravnu snagu. Onima koji na bilo koji način "ometaju" njihovo okruženje naudit će, primjerice, *donit će boleštinu, umirat će dica, krepivat će blago* i na kraju su prisiljeni odseliti se u druge krajeve. Predaja br.17 - Vile odnosle dicu na Oglavnovcu, o staroj vili - babi koja je odnijela dijete iz kolijevke na Oglavnovcu, govori zapravo o vili - štrigi, opasnoj vili, kao u predaji br. 28 - Vila odnosila djecu u srednjem Podgorju (Dronjić 2009:256). Opasivanje kolijevke krugom od sto jaja po savjetu babe vračare ili kupinom čija se *oba kraja drže za zemlju*, ima bez sumnje apotropejsko značenje (Srpski mitološki rečnik - Krug čarobni, str. 185).

Oglavnovac je bio bukovačko ljetno pasište. Nalazi se otprilike na pola puta od Velikog Rujna do Počitelja, s ličke strane Velebita. Put od Rujna prolazi preko Ribničkih vrata i dalje sjeverno preko krških polja Javornika i Šešeljevca do Oglavnovca. Ovaj rujanski put za Liku od prapovijesti je bio karavanski trgovački put (sol), koji je povezivao Podgorje i Liku (Faber 1995:256-257).

Oronim Kuk Vilin nalazi se na tribanjskom području između kuka Stapine na zapadnoj strani i Čelopeka na istočnoj. U podnožju Kuka s njegove jugozapadne strane prostire se Duboki jaz, nekada jezero koje je presušilo sredinom 20.st. Jugoistočno se prostire Malo Rujno na koje su Podgorci dolazili s blagom na ljetnu ispašu.

1.5. Predaja o Kamenim Babama

Predaje o planinskim predjelima sadržajno se isprepleću s povijesnim (razdoblje Turaka i Mlečana) i fantastičnim motivima (vile) ili pak kultno mitskim Babama. Moguće je da su nazivi Babin kuk, Babin kamen (žrtvenik), Babino jezero, Babino vrh, Babin brdo, Babin dolac mogli biti izvedeni iz nekih ženskih kultova o čemu opširno piše Jelka Vince-Pallua¹⁰. Ona ističe, prema relevantnim izvorima, da su Babe ostaci ženskih kultova još od liburnskog doba. Lokalna ženska božanstva predstavljala su *Magnu mater* zajednice s kozmičkim i zemaljskim principom života i rodnosti. Podrijetlo im je iz neolita. Ako su Babe kao kultno kamenje, inkarnacija ženskog demona plodnosti (Vince-Pallua 2004:28), onda je shvatljivo darivanje Kamene Babe na južnom Velebitu, o čemu će još biti govora. Vince-Pallua dalje navodi da Kamene Babe donose sreću i pri prvom susretu treba ih poljubiti ili udobrovoljiti plodovima da bi se osiguralo blagostanje (Vince-Pallua 2004:29-30). Ostaje pitanje poljupca Babe na Velebitu. Od kazivačice Dare Babac doznala sam da je Kamenu Babu na Malom Rujnu između dva svjetska rata blagoslovio pop Došen iz Like, pa se ovaj Kamen zove još i Babin ili Popov kuk. Od tada su domaće žene-babe donosile svijeće i za većih blagdana molile se Babi. Ljuba Babac, 1980. priča da su mlade žene nerotkinje molile Kamenu/Kuku zavjet da zatrudne i rode zdravo dijete. Pri tom činu ljubile su Kamenu Babu, kojeg kazivačica zove još i oltar-žrtvenik jer su na njemu babe prinosile žrtvu u plodinama do Drugog svjetskog rata. Nakon rata Kamen gubi svoj kultni smisao, ali se poljubac prenio na bilo koju *živu staru babu* na južnom Velebitu, što je analogno

⁹ Maja Bošković-Stulli, Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre. Istra kroz stoljeća 38. Pula - Rijeka: Čakavski sabor, 1986.

¹⁰ Jelka Vince - Pallua, Vlažni monoliti babe (Ženski kultni supstrat plodnosti i blagostanja), u Žene u Hrvatskoj, Zagreb, 2004.

poljubcu žive babe o kojem piše Vince-Pallua. Osobno sam to iskusila 1960-ih. u osnovnoj školi, kada sam *morala* poljubiti neku babu u Podgorju ili na Velebitu iako je nisam pznavala. Uvijek sam se tomu odupirala, ali je neka od mojih teta bila uporna, govoreći *da je to za moje dobro*. Poljubac se prenio i na rujansku Veliku Gospu. U ophodnji na golim koljenima, žene su u molitvi ljubile oltar. Na kraju ophoda digle bi se i poljubile Gospine prste na nozi ili njezinu haljinu, budući da do glave nisu mogle doseći. Također su ljubile Gospinu sliku na stalku u ophodima oko crkve i rujanskog polja. Neke starije žene i danas to čine, ali samo u crkvi. Bez sumnje su primorske i velebitske Kamene Babe iznikle iz jedne zajedničke tradicije koja traje od predilirskog vremena i Liburna do 20.st., kako je to Vince- Pallua sistematično prikazala u svom radu.

O Kamenj Babi-žrtveniku na Malom Rujnu pisali su Branimir Gušić, 1973., Mirko Marković, 1980., Ante Glavičić, 1981-1982. i Ante Rukavina, 1989. Prvi Gušićev zapis uglavnom citiraju svi autori, bez sustavnije obrade. Naime, ova tema, iziskuje posebnu obradu, pa će se i ovom prilikom ponovno istaći zapis Branimira Gušića i kazivanja Dare Babac i Slavke Poljak. Na Malom Rujnu ispod njive Prodana nalazi se jedna monolitna stijena pačetvorinasta oblika, na koju su žene stavljale ljetinu (žito) da se suši *jer je Kamen visok pa blago nije moglo do žita*. Prema Branimiru Gušiću to je kultno mjesto iz pretkršćanskog razdoblja. Tu bi Podgorke svakog proljeća pri izgonu blaga na rujanske pašnjake prosule po kamenu malo žita i prolile malo maslinovog ulja da bi paša toga ljeta bila izdašna, a blago zdravo, plodno i muzno (Gušić 1973:14). Međutim, postojala je i druga malorujanska Baba na polju Sirotkuši kraj javora, ali je minirana nakon Drugog svjetskog rata, u svrhu ograđivanja *ogreda* (pašnjaka). Taj Kameni žrtvenik imao je veću i značajniju funkciju nego prethodno spomenuti, pa se najvjerojatnije Gušićev zapis o vjerovanju u njegovu moć odnosio baš na njega. Mirko Marković o istom obredu na Malom Rujnu kaže: *Tamošnji narod je vjerovao da će se na taj način odužiti dobrim dusima koji im održavaju blago da bude zdravo i plodno* (Marković 1980:127). Marković također kao i ostali autori, iznosi podatke prema Gušiću, ali donosi nešto više podataka o velikorujanskom žrtveniku, koje doznaje od određenog kazivača, o čemu će se govoriti poslije.

Oronim Babin kuk postoji i u Velikoj Paklenici. Pveznica Babin kuk (vidi se s Lipog puta), Babino jezero i Babin dolac kraj Bukovog puta u Velikoj Paklenici imali su možda istovjetno značenje i funkciju kao na Malom i Velikom Rujnu. Vince-Pallua se također osvrće na rujanske Kamene Babe prema spomenutim autorima (Vince-Pallua 2004 :24). Navodi da je na karti južnog Velebita pronašla ornime i hidronime, koji uključuju ime baba u svom nazivu. Pretpostavljam da je riječ o planinarskoj Smerke karti rađenoj prema starim vojnim kartama iza Drugog svjetskog rata. U svima njima kao i njihovim inačicama kasnije, većina južnovelebitskih toponima krivo je upisana i takvi ulaze u znanstvenu literaturu. Primjerice, neispravno je upisano na svim kartama (osim Nacionalnog parka Paklenice): Babovački kukovi, Babica, Babika vrelo. Ispravno je: *Bobovački kukovi, Bobika vrilo* ili samo *Bobika, Babci ili Babački kuk(vrh)*, bez obzira na njihovu eventualnu semantičku i simboličku vezu s *Babama*.

1.6. Predaja o Dušicama

Predaje o Dušicama, pašnjaku ispod Svetog Brda, gdje “žive” *dušice dičice na putu u nebeski raj*, asociraju na mit o Elizejskim poljanama. Jednu inačicu donosi Ante Rukavina, ali ne navodi iz kojega izvora ili kazivača. Kada grmi i sijevaju munje na Svetom Brdu, na planinskim vrhovima sastaju se vile. Istovremeno na Dušicama iz vrtača “izbijaju sitne

vatrice, za koje narod kaže da su to one duše koje još nisu našle svoje mjesto na drugom svijetu i ovdje čekaju čas kad će se vinuti u visinu.” (Rukavina 1989:136).

Dušice su prostrana travnata zaravan jugoistočno od Svetog Brda. Ljeti su ondje prtljali Bukovčani s blagom. Na zapadnoj strani pokraj izvora imali su svoje stanove. Do Drugog svjetskog rata teritorijalno su Dušice pripadale Lici pa su lički lugari stalno nadzirali to područje. Ličani su kosili sijeno i ondje ga spremali u stogove za zimu. Lugari su u svojoj redovnoj ophodnji, usputno pazili i na sijeno jer se događalo da Dalmatinci i Podgorci iz Modriča (Libinje) kradu ličko sijeno. U jednoj takvoj zimskoj ophodnji *opaze stopice dvoj’ dice, koje su obašle oko stožine*. Krug je zaokružen i *dušice* su nastavile dalje. Deminutiv pašnjaka polazi od male, nedužne i bezgrješne dječje duše, pa je to *misto posvećeno*, ističe Jakov Knežević. Problem Dušice otvara niz pitanja za daljnja istraživanja, napose na relaciji Sveto Brdo – Dušice – Libinje.

1.7. Pretkršćanski sadržaji u štovanju Velike i Male Gospe na Rujnu

Mogući sinkretizam pretkršćanskog i kršćanskog u vjerovanjima Podgoraca ne očituju se samo u pretkršćanskim sadržajima unutar kršćanskih, o čemu će se još govoriti u obrednim ophodima, nego i u poveznicama sakralnog prostora pretkršćanskog Kamenog žrtvenika-Babe i suhozidne crkvine Velike i Male Gospe na Rujnu. Smisao mita o plodnosti i rodnosti ostao je isti pa se pastir i u novoj religiji pobrinuo za sebe i za svoje blago: Gospi će se zavjetovati da mu dade dobro zdravlje i snagu uz *bok svoga blaga*, a za to će prinijet žrtvu, o čemu će više biti riječ u simbolici kružnih ophoda u južnom Podgorju. Za crkvinu Male Gospe ne zna se tko ju je sagradio, ali Ljuba Babac sjeća se 1980. predaje *da će proklet bit’ unaj ‘ko odnese njezin kamen za niku drugu gradnju*. Osim zavjeta Maloj Gospi, u njoj se prema kazivanju Dare Babac obavljao i zavjetni obred sv. Iliji. Na taj dan (2. 8.) umrlo je više članova iz roda Poljaka oboljelih od *koler/kuge* koja se pojavila i na Malom Rujnu usred ljeta u 18. ili 19. st? Kazivačica nije sigurna i navodi da ju je *donija odniklen jedan iz Poljački stanova*. Zbog tog pomora bilo je nužno utemeljiti lokaciju za mirila i groblje, jer se ne bi stizalo nositi mrtve na glavno groblje uz more. Budući da su Poljački stanovi locirani na jugozapadu (Zavrata) i zapadu (Zamršten) Malog Rujna, najpodesnija lokacija za mirila bio je Piskoviti brig iznad presušenog potoka Kozjača, a jugoistočno od njega na sto metara udaljenosti groblje *Grebine*. *Mrtve se guralo kakvon štapinon ol debljon graninon u greb, da i’ se ne dodiruje rukan*. Marko Poljak iz Zavrata 1980. iznosi još jedan razlog za štovanje sv. Ilije. Ispričao mi je da je *ednon davno, morda prije dvista godina, na sv. Iliju iša narod iz Like i pomelo ga na planini. Unda se taj narod (ljudi) mirija na Piskoviton brigu i zakopiva na Grebinan*. Danas su i mirila i groblje obrasli u gustu borovu šumu. Ostacima mirila na Piskovitom brigu, koje sam snimila 1980., izgubio se trag. Na dan sv. Ilije, kada su žrtve umrle, održala se misa, a potom se blagovala žrtvena hrana (kruh, janje, sir, vino i drugo što se donijelo sa sobom kod crkvine Male Gospe). Na Velikom Rujnu Podgorci su također uz Kameni žrtvenik, sagradili suhozidnu crkvinu Velike Gospe ispred *stana* Peke Marasovića (Starigrad-Paklenica). Najstarija (vjerojatno srednjovjekovna) nalazila se na Javorniku, nekad podgorskom ljetnom pasištu. Kad su Podgorce potisnuli bukovački stočari, onda je to pasište napušteno i crkvina je preseljena na Veliko Rujno, prema kazivačima, najvjerojatnije u 19.st. Razgrađena je 1930. i ponovno preseljena tridesetak metara istočnije od spomenutog *stana*. Nova je izgrađena vezivnim materijalom, a podigao je iste godine s Podgorcima don Ante Adžija. Dalo bi se zaključiti da su još tada u svijesti Podgoraca bili živi prastari kultovi. Naime, oni nisu dopustili prilikom razgradnje stare crkvine

da se prenese i stari kameni oltar, pa on i danas stoji na istom mjestu, a bio je zajedno s Kamenim žrtvenikom simbolički uklopljen u staru crkvinu. Naime, ispred njega nalazila se ploča, kao prastari Kameni žrtvenik, o kojem Mirko Marković iznosi, prema kazivanju Biće Marasovića iz 1968., sljedeće: "da se ispred njega (oltara) nalazi povećća ploča pod kojom se nalazi grob *nevinog djeteta*. On se i danas štuje, pa ovdašnji stočari na blagdan Velike Gospe preko toga kamena protjeraju svoja prorijeđena stada u nadi da će tako s njih odvratiti svako zlo i nevolju." (Marković 1980:126-127). Ista ploča danas je izmještena i napola razlomljena i prislonjena na brijest ispred *stana* Peke Marasovića. Tko je to i zašto učinio, nije poznato. Druga Kamena Baba na Velikom Rujnu nalazi se na Kosi Rujanskoj između Brižina i Petričevića *ogrede*. Na njoj se vide *tri klasa*, ispričali su mi Peko Marasović, 1985, Šime Adžić i Marija Petričević, 2010.

Ispod Rujanske kose kod *stanova* Jovića u ravnini Babe nalazi se bunar Jovića i od njega vodi staza do Petričevića Torina na Brižinama. U neposrednoj blizini Babe je javor, kao i u blizini malorujanske minirane Babe. Nameće se pitanje za daljnja istraživanja: poveznice javora u blizini Babe na oba Rujna i eventualno značenje samog javora u magijsko-mitskom kontekstu.

Jugistočno od Rujna po istom obrascu uz kamene žrtvenike, bile su sagrađene crkva sv. Jakova u Maloj Paklenici i crkva sv. Ivana Svitnjaka na Libinjama, ispod Dušica i Svetog Brda.

Mitske pjesme

U dvjema mitskim pjesmama nazire se mogući utjecaj praslavenske mitske predodžbe u tradiciji Podgoraca. U kolikoj se mjeri može u njima prepoznati praslavenski mit o Jurinjoj i Marinoj svadbi, pitanje je za jednu posebnu raspravu. Ovdje ćemo se osvrnuti samo na neke jurjevsko-uskršnje običaje u južnom Podgorju. Pjesme je zapisao Dušan Petričević u Starigradu-Paklenici (Petričević 1997:88, 90), ne dajući nikakvo objašnjenje kojom prigodom su se pjevale, što su kazivači 20.st. bez sumnje još uvijek znali. Prema suvremenim filološkim tumačenjima praslavenskog mita,¹¹ moglo bi se pretpostaviti da se radi o jurjevskim obrednim pjesmama (o svetoj svadbi). Treba napomenuti da je sv. Jure, svetac zaštitnik u Starigradu- Paklenici i Rovanjskoj. Crkva sv. Jure u Rovanjskoj ubicirana je na groblju uz more. Od nje sjeveroistočno na Libinjama ubicirana je ckva sv. Ivana Svitnjaka (poviše nje su Dušice i Sveto Brdo) i sjeverozapadno u Maloj Paklenici (Seline) crkva sv. Jakova. Svi su spomenuti sveci u Podgorju zaštitnici blaga, rodnosti i plodnosti (Glavičić 1981-1982:105-113). Bi li se moglo reći da predstavljaju sveti trokut s obzirom na njihov razmještaj i ubikaciju na mjestima prapovijesnih svetišta, oltara- žrtvenika, gromila i izvora, teško je potvrditi dok se ne provedu sustavnija istraživanja. U pjesmi br.2., za sintagmu *jedna noga nemogla (di je resla šenica)* vidim poveznicu u južnopodgorskoj metafori *jedna noga u komoraću*, a označava blizinu smrti, smrt nekoga tko je završio svoj hod. Upitala sam pri jednom susretu u prošlom stoljeću kazivača Matu Jusupa: "Dide,

¹¹ O tumačenju praslavenskog mita vidi Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu*. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja, 1998. Isti: *Hod kroz godinu*. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskog svjetonazora, 2007. i Radoslav Katičić, "Hoditi – roditi: tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti". *Studia ethnologica*, 1:45-63, 1989. Isti: "Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti". *Studia ethnologica* 2:35-47, 1989. Isti: "Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti". *Studia ethnologica*. 3:35-41, 1991.

kako si?“ Odgovorio je: *Rano moja, s jednon nogon u komoraču*. Valjao bi ovdje ponešto reći o komoraču (foeniculum vulgare) i njegovoj simbolici u kontekstu uskršnjih “obreda” u južnom Podgorju. Jestiva je i ljekovita samonikla mediteranska biljka, s njome počima i završava proljeće. On istovremeno označava život i smrt. U travnju prekrije zapuštene površine Večkog polja uz potok i more u Starigradu-Paklenici. Dan prije Uskrsa, polje bi “preplavile” beračice komorača za uskrсни ručak. Pamtim iz djetinjstva kako se govorilo: *Jadna li je kuća u kojoj nema za Uskrs komorača. Un ti je sveta trava*, rekle bi stare babe. Njegova jestivost trajala je do lipnja. To bi mogla biti oznaka života (plodnosti i rodnosti). Ljeti i u jesen dosegne visinu od metra do metar i pol, ali tada više nije jestiv. Međutim komorač nije samo poljska biljka, “najpolodnije” njegovo mjesto bila su također stara groblja, primjerice staro groblje na Punt i Starigradu-Paklenici, koje bi u kasno ljeto posve obraslo komoračem. Govorilo se: *Eno sveti Jure* (stara grobljanska crkva) *sav u komoraču*. Sada dolazi samo jedna noga – komorač je ostario, a u polju dok je bio mlad, trebale su dvije noge. Točnije u polju se rađa, a u groblju završava hod. Ove zaključne pretpostavke za spomenutu južnopodgorsku sintagmu nisu znanstveno utemeljene, ali su svakako smjernice za daljnja istraživanja.

Obredni ophodi

Obredni ophodi¹² u predaji južnopodgoraca označeni su simbolom kruga, koji je jedan od najčešćih magijskih simbola. Ostvaruje se u nizu obreda pomoću raznih predmeta i bilja, primjerice primorsko-dalmatinskog *tvrdog* (*suhog*), okruglog kolača, pogače, jaja, urezanog kruga s križem na uporabnim predmetima (preslica) ili izvezenog na odjevnim predmetima (*aljinac*), kupine kojoj se oba kraja drže za zemlju. U njihovim vjerovanjima on je zaštitnik od zlih sila i uroka. Krug i kružni ophodi imaju dvostruku simboliku: magijsku, u nekim svakodnevnim obredima i religijsku, u štovanju Sunca kao svjetlosnog kruga. U skladu toga značenja urezivan je *živim dušama* na uzglavnici mirila. Duša se preselila iz kamena u nebo u kozmičku ophodnju, kao svjetlosna supstitucija. Sve što je zaokruženo zaštićeno je od zlih sila. Ulogu kruga zaštitnika kod južnih Podgoraca imao je već spomenuti *kolač* nošen oko vrata, obredna pogača, krug s križem na preslici i starinskoj nošnji. Kolač se također koristio u liječenju različitih bolesti, kojima se nije uvijek znao uzrok. Bolesniku se davao u mlakoj vodi, preleven maslinovim uljem. Ni u takvom sastavu nije gubio svoj kružni oblik. U mojoj obitelji u Podgorju tijekom 20. st., koristila se ta vrsta “terapije.” Ulogu zaštitnika male djece u kolijevci preuzela je kupina zaokružena oko kolijevke i jaja posložena u krug. Prigodni kružni ophodi provode se i danas, ali njihovu magijsku funkciju zamijenila je religijska. Primjerice kada žene na golim koljenima kruže oko oltara na Veliku Gospu, na Velikom Rujnu. Svjedokinja sam tih ophoda šezdesetih i sedamdesetih godina u 20. st., u kojima su mlađe žene nosile Gospinu sliku na stalku (rjeđe kip) oko crkve. Načinivši krug *procesija* je stala pred crkvom, a prisutni su se provlačili ispod Gospine slike. Činila sam to i ja s drugom djecom. Na to su nas poticale starije žene govoreći da će nam Gospa dati dobro zdravlje. Poslije toga smo morali poljubiti njezinu sliku ili kip. Nakon obreda Gospu se darivalo *nakićem* (nakitom): *kolajnama* (pozlaćenim i posrebrenim lančićima), *mrđelama* (niske, ogrlice, većih i manjih, obojenih, staklenih

¹² Obredni ophodi istog ili sličnog tipa provodili su se u svim krajevima naše zemlje. O njima je opširno pisao Milovan Gavazzi u svojoj knjizi *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb, 1988.

perlica), *rećinama* (naušnice) i prstenjem. Drugu skupinu darova činili su vuna, vunena pletiva i šareni ili izveženi *vacolići* i *vacoli* (rupčići i rubci - marame), treću novac (od kovanica do papirnatih novčanica) i četvrtu svijeće. Do Drugog svjetskog rata umjesto njih donosilo se maslinovo ulje za *lumine* (stijenj-svijećica u *dušici*, gori u maslinovom ulju i vodi u nekoj posudici, uglavnom čaši) na oltaru (prema sjećanjima Pere Jović). Sav nakit zajedno s rupcima vješao se po Gospinom kipu. Ostali darovi su se poslagali po oltaru. Krajem 20. st., obredni ophodi i darivanja Velike Gospe posve su nestali. Obred je završavao žrtvenim svečanostima: svaki rujanski *stan* žrtvovao je za Gospu jedno ili dva janjeta i taj običaj trajao je sve do kraja 20. st. Za objedom u *stanu*, svi zaokupljeni jelom, jedna od baba bi izjavila: *Ručak je za Bogove/bogove*. I danas bilo gdje, čuje se fraza Bogovski/bogovski ručak. Navečer se ispred svakog *ljetnog stana* palila vatra oko koje su Podgorci sjedili u krugu, stariji su pričali, a mlađi plesali oko vatre i pjevali. Ti su prizori magijsko-mitskog svijeta u mojoj djetinjoj svijesti ostali nezaboravni. Od osamdesetih godina 20. st., svi su ophodi izgubili smisao i vse ih nema, osim zavjetnih oko oltara Velike Gospe.

Solarni ophodi

Uloga Sunca i njegovog kretanja od istoka prema zapadu potvrđena je u nizu obreda u južnom Podgorju. Primjerice, svatovski, blagdanski, jurjevski, narodna kola kao i *vilinska kola*. Velebićani su ga štovali i zazivali kao božanstvo. Svjedokinja sam babinih jutarnjih molitvi tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. st. Ujutro čim iziđe sunce, ona je izlazila vani i okretala se istoku - izlazećem suncu - zazivajući: *O, Sunce moje žarko, pomozí mojoj duši i svim našim dušama. Hvala ti za sve dobro koje nam pružaš*. Drugima bi rekla: *Žarko Sunce bilo ti u pomoći* (Pera Jović). Nakon toga sjela bi na zapadnoj strani dvorišta, pogleda prema istoku-suncu. Prateći njegovu putanju premještala je svoj *tronožac* dok ne dođe na *žmorac* (zapad), ovisno o solsticiju (zimi kod Jovića na Donjem kraju, a ljeti na školju u smjeru *Baga*).

Svatovski ophodi

Mladenka je ophodila ognjište u mladoženjinjinoj kući od istoka prema zapadu, tj. *naoposlen*, a to znači s dobrom namjerom, ispravno onako kako valja. Suprotno je naopak, tj. neispravno, s lošim namjerom, nevaljano. Svatovi se nisu vraćali istm putom od mladenkine kuće, nego drugim, zaobilazno, da bi se znakovito načinio krug (kazivač Ivan Marasović Brko).

Blagdanski ophodi

Na Tijelovo je procesija išla od crkve preko Glavčica do Marasovića i Večkog polja i natrag uz more do crkve. Tako se zatvorio krug. Na Sisvete se ophodilo najprije oko crkve, a nakon toga kroz selo. Od crkve se pošlo uz more kraj Murve preko Mosta i dalje uz Jazinu do Jazinice i od nje uz more nazad prema crkvi. Tom su prigodom poslije procesije mještani, uglavnom Glavičari, odlazili na groblje na Punt i *zabadali* jabuku na križ. Procesija za Veliku Gospu na Velikom Rujnu kretala se od crkve ispod Marasovića *stanova* i kružila rujanskim poljem prema zapadu i zatim se vraćala sjevernim putom prema crkvi. Zavjetni (*zavitni*) ophod oko oltara također se odvijao od istoka, od izlazećeg sunca. Jurjevski ophodi išli su kroz selo u Glavčice do Marasovića i dalje na Večko polje. Zokruženjem polja procesija se vraćala uz more u selo i crkvu. Jurjevske ophode bez sudjelovanja crkve provodili su pastiri, *prperuše* (*muškarci okićeni lozinom - divlja loza*), *prolaze selom moleći*

oko svojih torova i kuća kiteći ih zelenilom, pjevajući obredne jurjevske pjesme. Prperuše odile puton Boga molile da šenica rodila i nevista dičica do novoga Božića i Prperuše odile puton Boga molile, da im dade kišice i nebeske rosice, priča Ivan Trošelj.

Narodna podgorska kola

Podgorska narodna kola *kolanje*, *staro kolo*, *šetnja*, *kukulešće*, također su oponašala kretanje sunca i tekla uvijek u istom smjeru u pravilnom krugu.

Čestitarski ophodi

Djeci čestitarima za Novo *lito* odrasli su utiskivali u jabuku kovanice jednu do druge dok se ne zatvori krug. Svjedokinja sam toga obreda od 1958. do 1960. u Starigradu-Paklenici kad sam u djetinjstvu s drugom djecom išla u čestitare od kuće do kuće, ali “nažalost” nikad nisam uspjela zatvoriti krug. Odrasli čestitari *polaznici* darivani su okruglim *kolačem*, koji su im domaćini vješali oko vrata. Kolač nije bio običan ukras, željelo se njime osigurati čestitarima dobro zdravlje i dug život, a ujedno je simbol zaštite od *nečisti’ sila* i uroka, objasnio mi je Ivan Trošelj.

Ostali krugovi

Osim ophoda koji uključuju fizičko gibanje, zabilježene su predaje kada se od bilja i jaja rade krugovi iz apotropejskih razloga.

Bilje u funkciji magije

Za neke dječje bolesti tražila se kupina koja se s oba kraja *drži* za zemlju, pa bi se opasala oko kolijevke tako da se zatvori krug. Vjerovalo se da će tako načinjenim krugom dijete ozdraviti i biti zaštićeno od uroka, priča Dara Babac.

Jaja u funkciji magije

Budući da su *vile krale dicu i zaminjival i’ sa starin vilan*, vračari su savjetovali roditeljima da oko *kolinke* načine krug od jaja. Tako zaštićenima, vile ništa neće moći učiniti, priča Dara Babac.

Magijska simbolika kruga u južnovelebitskom Podgorju ima apotropejsku ulogu zaštitnika čovjeka i njegovog blaga od zlih sila (demoni i duhova). Zaokruživanjem prostora označene su granice preko kojih ne mogu prijeći zle sile. Sve što je u krugu zaštićeno je od djelovanja izvanjskih zlih sila (Srpski mitološki rečnik – krug čarobni, str.185). U Podgorju su zle sile štrige, urokljive babe, zle vile, *mòre*, babe vračare. *Sve su to vražje babe*, govorio je Mate Jusup.

Ideja magijskog kruga i njegove funkcije ostvaruje se, prema iznesenom, u nizu obreda pomoću predmeta kružnog oblika i bilja, primjerice primorsko-dalmatinski okrugli tvrđi kolač s otvorom u sredini, pogače, uporabni predmeti na kojima je urezan krug s križem, ili je izvezen na odjevnom predmetu, ili je uklesan u kamenu mirila. Istu funkciju imaju kružni ophodi (oko crkve, oltara, ognjišta, sela, polja, torova, mirila), u vrijeme pogodnih blagdana i nekih drugih događaja. Obredno *igranje* u južnogradskim kolima, ima također magijsku funkciju. Krugu se prema znanstvenim izvorima pridaje apotropejsko značenje, odbojno prema svim zlim silama i bićima, ima svrhu zastrašivanja zlih sila koje treba odbiti, udaljiti od ljudi i blaga.

Ovim radom pregledno je prikazana prikupljena građa s pokušajem povezivanja s građom srednjeg Podgorja. Prikazana građa razvidno pokazuje kako je tradicijska kultura cijelog Velebitskog podgorja usko povezana. Tomu pridonosi svakako i planinski krajobraz od prapovijesti do naših dana. Stari način života se napustio, ali priče i vjerovanja su ostali. Gotovo za svaki motiv moguć je komparativan prikaz s motivima srednjeg i sjevernog Podgorja, pa držim da bi se ubuduće trebala načiniti poveznica u istraživanju cijelog Velebitskog podgorja.

Mitske predaje

Predaja o caru Pasoglavu iz Kuline Večke

1.

Kaživa m' je moj did da j' u Kulni Večkoj careva car Pasoglav. Ima j' pasju glavu pa ga zato niko iz sela nije smija vidit. Svaki dan su dolazil iz sela momci brijat ga i šišat, al' nijedan se kuć ne vrati, jer bi car svakog ubija da ne oda nikom da ima pasju glavu. Kako j' kojeg momka došlo na red, jope, ni jedan nije smija reć ku' će (kud iđe).

Kad je doša red na jednog od Zavitrenika, un o' stra reče svojoj materi. Una mu umisi kolačić od svog, maternog mlika (imala j' malo dite) i un ga ponese i pođe caru. Kad ga je obrija i ošiša, car ga je tija ubit, al' uto mu momak ponudi matern kolačić i car ga pojide. "Kakoš me ubit sad kad smo braća po maternom mliku" – veli momak. Car ga nato pušti kuć i reče mu: Dobro, mi smo sada pobratimi i neću te ubit, al' nikom nemoj odat da iman pasju glavu. Momak obeća i ode, al' ne prođe dugo da se tajna ne dozna. Momak je od trstike napravija sviralu kojaj' svirala: U našeg cara pasja glava, u našeg cara pasja glava. Eto takot'se tajna doznala. (kazivač Ivan Tomić Tatek)

2.

Kad momak obeća caru da neće nikom reć da ima pasju glavu, car mu dade svoj slavić od jasenove kore i pušti ga kuć. Ničiji slavić nije tako dobro svira kaj carev. Momak j' na njen svira i svi su u selu slušal svirku: U našeg cara pasja glava, u našeg cara pasja glava. Momak nije moga izdurat nost tajnu useb, pa je priko svirke oda i tako se svud doznala. Potlen je car živija u osami neobrijan sve do smrti pa momke nije više bilo stra od smrti u Kulni. (kazivač Ante Marasović Brko)

3.

Cara nisu brijal momci iz sela neg vojnici. Čiji vojnici?. Biće njegovi, vrag i' zna. Vojnik koji je donija materin kolačić i bija spašen, iskopaj rupu u zemlji i oda tajnu crnoj zemlji. Na tom mistu izniklaj' trska od koje su momci iz sela napravil sviralu i sviral šnjon svirku: U našeg cara pasja glava. (kazivačica Pera Jović)

4.

Bio kralj koji je imao ćer, koja se nije smjela družiti s običnin pučanima. Da bi "ubijala vrime" tražila je od oca da joj dozvoli držanje psa. Međutim nakon izvjesnog vrimena, kraljevna je rodila. Kad je dite ugledano od kralja i članova njegove obitelji, svi su ostali zaprepašteni, jer je dite imalo pasju glavu i ljudsko tilo. Kralj je naredio čuvanje tajne o ditetu. Nije dopušteno nikome da ga vidi. No, kad je dite poodraslo nastupili su novi problemi. Prije nego što bi progovorilo zalajalo bi, a i brijati ga je trebalo da bi, koliko toliko ličio na čovika.

S obzirom da je bio običaj da sinove kraljevske porodice briju mladići iz kraljevstva, odlučeno je da se taj običaj ne prekida s tim da će sada kraljevića brijati svaki dan drugi mladić. Kako bi koji mladić doša i obavio svoju zadaću, kraljević bi ga pojeo. Zavladao je opći stra u obiteljima kraljestva za sudbinu njihovih sinova. Kad je došao red na sina jedinca da mora ići brijati kraljevića, ustrašena majka napravila je plan i rekla ga sinu. Umjesila je kruv sa svojim mlijekom i rekla sinu: "Kad dođeš kraljeviću odma mu daj da pojede ovoga kruva." Tako je sin i učinio. Nakon što je kraljević pojeo nekoliko zalogaja kruva, upitao je: "Od čega je ovaj kruv kad je tako sladak i ukusan?" Na to mu je sin jedinao rekao istinu o kruvu. Na to kraljević upita: "Što ću sad s tobom? Ne mogu te pojesti, jer smo braća po mlijeku tvoje majke." Sin jedinao je samo mućao. Nakon kraćeg razmišljanja, kraljević će: "Pustit ću te kući s tim da nikome ne smiš reći što si vidio. A ako i dođeš u iskušenje da o tome govoriš, tajnu koju znaš smiješ povjeriti samo crnoj zemlji." Jednog dana, čuvajući blago, sin jedinao je morao progovoriti o tajni koju u sebi nosi te je iskopao rupu u zemlji, sagnuo se nad nju i rekao: "Crna zemljo, u našega kralja pasja glava." Slučaj je htio da iz te rupe izraste zovina (bazga) i da jedan od čobana izradi *slavić* (sviralu) od te zovine. Kad je punuo u slavić, čula se velika tajna. Umjesto melodije čule su se riječi: "U našega kralja pasja glava." I tako se ta tajna pronijela kraljestvom. Nakon toga kraljeviću je ostalo da neobrijan i u osami živi do svoje smrti, a mladići iz kraljevstva oslobođeni su stra od smrti u kraljevskoj tvrđavi.

(zapisao Dušan Petričević)

5. U Petra kralja pasja glava

Ednon davno su u Kuln Večkoj zatvarane nevirne žene, među njiman nađe se i kraljica Jelena. U grijuu j' rodla sina s pasjon glavon. Govorlo se: U Petra kralja pasja glava. (kazivačica Milica Jović)

6. Marija Terezija ratuje s caron Pasoglavon

Kulnu Večku srušlaj u osamleston stolću Marija Terezija. Unaj nju gađala iz Vinjerca, dab' oslobodla svog zarobljenog sina. Zarobija gaj' car Pasoglav i tija gaj' ubt. Marija je privarila Pasoglavove vojnike i izvukla sina iz kulne. Jašlaj' na konju kojen je stavla potkove naopako, pridnju stranu potkove okrenlaj' nazad. Tako j' ispalo da j' ošla oklen je idošla. Toj' zavaralo carove vojnike koji su je tribal' uvatit', al' nisu uspi'. Potlen je sa sinon od Vinjerca sorla Kulnu. (kazivač Ante Marasović Brko)

Crna kraljica

7. Podgorska Crna kraljica

Utra je vrag, zvala sej' Teuta. Unaj tukla nike Grke od Ražanca i s mora i svei' prognala. Unaj' crna jer je opaka. Naredlaj' svakon svon vojniku da uzme po jedan kamen i uziđu zid – da zna narod kolko j' imala vojnika. Svaki kamen – vojnik. Isad je taj zid kod Ražanca. Opaka kraljica svej' potukla s mora unas u Podgorju i undaj' ode nasela novi narod iz Ilirije, nike Vlahe i pokrstla ji. Vele da j' tako Marija Terezija tukla od Vinjerca Kulnu Večku i srušla je. (kazivačica Dara Babac)

Na sv. Trojici bijaj grčki grad. Stukla ga crna kraljica, a poslen još i potres. Sve je bilo zatrpno. Čobani su tamo napasali blago i opazli u gromili di viri crkvice i kad su razmakli kamenja, ukazala se sv. Trojica. Krov joj je bija pod kupon. (kazivačica Slavka Poljak)

Zakopano blago u Tribnju

8. Blago u pećini na brdu Obljak

Obljak je obljasto, (oblo) brdo udno Bristovca, lipo ispod Lukovca i Livodice. Moš knjen doć od Livodice i Bristovca ozapad a moš i od Ljubotića odistok. Unjen je pećina podno jedne stine. Na stini je uklesana ruka do zapešća, malo uviše da je nemoš dotać, kako pokazuje kaj putokaz di je u pećini zakopano blago (zlato). Oto zlato je bilo od jednog kralja iz Nina, a un je mora zbog ničeg bižat iz Nina s brodin i iskrca se u Lukovu. Unda je otlén iša Podin uviše. Sebon je ima dvanest tovara zlata. Dvanest vojnika vodloj dvanest natovareni konja. Kad su došli do Obljaka u pećini su iskopal rupe i u nju zakopal zlato. Kralj je sve pokrija velkon pločon na kojoj j' bija uklesan križ. Čoban su je vidl'. Na ploči je još ništo pisalo na nikon jeziku (jamislin latinski). Tudas' okote pećine moga vidit puno prazni puža, prilipaka i drugi školjaka. Šnjiman su se ranli. Čobani su otprije proval dić ploču nebl' izvukli zlato, al' se nije dala dić kolkoj' bila teška. Vele daj' mali Janka Njegovana (Nigovana) uspija izvuć niku kolajnu s medaljon i da je nosi. Ma ko će to virovat, biće mali kupija pa svi misle da je naša. (kazivači Niko Nina Vukić i Kata Vukić)

9. Blago u pećini na Asanovcu (Marinkovići)

Na Asanovcu ima jedna poveća gromila i kraj nje pećinica. Moš tamo doć' od Bajamovca (Prodani) odistok i Korita (Donji Mataci) ozapad, a moš ozdo od Kopovina (Trošlji). Kad je kralj davno pobiga brodon iz Nina iskrca sej' kod nas u Podgorju i u asanovačkoj pećinici zakopa svoje blago (krunu i zlato) i sve pokrija pločon. Potlen se tute ljuđin prikazivalo čudo. Kad su niki ljudi našli ploču, na njoj je pisalo nikin jezikon da niko neće moć doć do krune i zlata (kazivačica Dara Babac)

10. Blago u Kulni Šibuljskoj (Lukića Torine)

Kulnaj lipo kod Lukića Torina. Ziđanaj' klačenin zidon kaj gradina sv. Trojice pa biće da su odistog vrimenta. Edni su pripovidal da su tute stali niki plemići. Mora daj' tamo bija velk grad, al' se sve sorlo, ostalaj' samo Kulna. Dugačakaj' oko petnest, a široka oko osan metara. Vrag je mirija, nako odoka. Pantin daj' pripovida did Lukića kako su, biće tomu više od stogodina, došla knjen dva čovika barkon, škunon ozdo od Vortice, vrag zna 'esul' bil' od Nina ol od Paga, u naše mulo i došl našin kućan i rekli didu da in spremi štokod pojisti, da ako more ispeče kokoš. Dotlen su uni ništo kopal u kulni. I kad je kokoš bila gotova ode did ponji ,a uni već u po Kanala, ošli ća, a njanci da su rekli bog, odošmo mi, nemamo dokad pojisti ilo, preša nan je. Potlen je did oša vidit u kulnu što su radił, kad tamo, srušil po zida tražeć ćup sa zlaton, vidlo se to po komadićin od razbijenog ćupa. Ćup i blago odnil sa sebon i više nisu dolaził. Vele da je to bija ćup s grčkin blagon. (kazivačica Dara Babac)

Predaje o vilama

11. Kuk Vilin

U Kuku Vilnu ima jedna pećina i u njoj su živle vile. Obnoć su navr' kuka igrale kolo u nezatvorenon krugu. Obdan su slazle u Duboki okupat se. Jednon in je dok su se kupale priša potajice jedan čoban i odnija najlipšoj krila pa se nije mogla vratit na kuk. Vila je jednu veće došla čobanovoj kući tražit svoja krila i molt ga da joj ji vrati nazad, al un nije tija, nego joj veli da se uda zanj. Vila reće da oće i rodi mu do nikog vrimenta sina. Kad je dite podreslo,

vila se poželi svog vilinjskog života, pa pođe s dičačičen u Duboki na kupanje k drugin vilan. To sazna njezin muž i pođe zanjon s puškon da će je ubit, al promaši i ubije svog sina, a vila se vrati nazad na Kuk Vilin.(kazivačica Milica Jović)

12. Čolaci i vile

Na Kosi Čolakovoj na Malon Rujnu imaju dve pećine. Tute su Čolaci prtljali prikolta. Udno Kose je Duboko, a ozapad Vilin Kuk. Vile bi s Kuka slazle na Duboko po vodu pa su pasi Čolakovi nanji' lajali i zatoj' Čolacin blago krepivalo i najposle su otlen moral' oset' u Kotare.(kazivačica Dara Babac)

13. Žeželji i vile

Vile su ljudin dodijale. Čoban koji bi lega na kosti (leđa) nije se više budija. Ljudi su išli kod vračara i odža lipo u Bosnu. Uni su in rekli da vile lete i da triba ležat na stranu da i' se ne gleda. Bija jedan Žeželj i napravija stojbinu kraj Dubokog i počelo mu blago krepivat' i mala dica umirat.' Išaj odži u Bosnu i un muj' reka: Napravijas' stojbinu između viline kuće i jezera i tvoji pasi nanji laju i moraš se otlen oselt'. Takoj ibilo, oselijaj u Liku.(kazivačica Dara Babac)

14. Vilin đardin

Vile su imale lip đardin, unjen je bilo svakog drveta kakvog ima na cilon Velebitu. Sve na jednon mistu. Jednon je jedan Poljak naša vilu u đardinu di se zaplela kosan u bukvan. Un joj ji odmsrja. Una ga pita što bi najvolija da mu učini. Volija bi, veli, da mi konji budu naja-či ode unas. I zbiljan su mu bili najači. Vila muj' ispunila želju.(kazivačica Dara Babac)

15. Vilino kolo

Usrid Poljačke ogrede Sirotkuše na Malon Rujnu vile su igrale kolo. Isad se vidi izgaže-na trava u velikon posve pravon krugu. Biće da isad une gori igraju kolo obnoć. Kolo (krug) točnoj usuprot Babinom Kuku .(kazivačica Dara Babac)

16. Vile odnose dicu na Oglavnovcu

Isprtljali čovik i žena s blagon na Oglavnovac .Ubrzo in se rodi žensko dite. Nikako odresti ,uvik malo i leži u kolinki. Odu čovik i žena vračari u Bukovicu, a una in veli, to van je vila učinila. Složte jaja u krugu oko kolinke. Uni to učiniše i dite se diže i vidi čuda ima sto godina, kaj sto jaja oko kolinke. Jope in vračara reče da ostave dite na Velikoj vodici (lička strana Velebita). Niko vrime prošlo pa odu jope na Veliku vodicu štoj' s diteton. Kolinku našli, a diteta nema. Vile ga zaminile sa staron vilon i odnile k sebi.(kazivačica Dara Babac)

17. Vilinsko-Babino jezero

Unotje podno Vaganskog kuka i Babinog kuka. Voda mu je vajik čista jer je čiste vile koje obnoć oko njeg igraju kolo. U njen vajik ima vode istog raza i nikad ne prisuši. (kazi-vačica Pera Jović)

18. Crni junac iz asanovačke pećine

Proša obnoć niki čovik kraj asanovačke pećine. Ižnje izleti crni junac i poleti za čovi-kon. Biži čovik, a junac za njin. Misec kaj dan. Čovik se okrene i uvati junca za rogove. Šnji se borija cilin puton do kuće. Prid kućon pušti junca i uteče u kuću, a junac pobigne nazad

na Asanovac. Ja mislin daј' to bija vukodlak, vrag će znat' Tot'je ka nika ukleta duša. To pantin da su otprije vajik divanl'.(kazivačica Dara Babac)

19. Vodeni čovik

Otprije smo manju dicu strašl' da ne idu u more jer će i' odnit' vodeni čovik. Takoj' edno dite odvuka na dno i uno se utoplo.(kazivač Ante Marasović Brkao)

20. Oglavnovački volovi

Na Oglavnovac su prtljali Bukovčani. Na srid Oglavnovca bilaj' voda, tu seј skuplja- la s točila pa su je Bukovčani obzidał' da se napaja blago. Jednon je voda prisušla i ostala nako gola zemlja. Došla dva vola i legla na tu zemlju. Kad odednon propadoše u zemlju i nestadei'. Zemlja se sama jope zaspe ozgo. Biće daј' doł' jama bezdanka.(kazivačica Dara Babac)

Etiološke predaje

21. Oglavnovac

Otprije se divanilo kako su čobani čuval blago na Oglanovcu. Odednon su opazl da su volovi rozin iskopal iz trave glavu (lubanju). Uzel su je u ruke i upital': Čijaj ovo glava, Bogje pomilova. To čekan već sto godina - glava će nato začuđenin čobanin. O glavo Oglavnovca počivaj u miru, rekoše čobani. Otad se Oglavnovac tako zove.(kazivačica Pera Jović)

22. Kuk Bojin – Bojinac

Otij' kuk najvišlji na donjoj strani od Rujna. Ednon davno na kuku su dvi sestre ču- vale blago. Odednon se naoblačilo i poče nevrime. Nenadano pukne grom i ubije jednu od nji – Boju, i po njoj kuk dobi ime – Bojinac, Boinac.(kazivačica Milica Jović)

23. Duše na Dušicama

Kažival su stariji da su Turci Udbinjani u sedamleston stolcu odlazl u Kotare po malu dicu i priko Dušica je odvodl u Liku, a potlen u Tursku. Tamo su i' odgajal za svoje vojnike. Matere su u ljutoj žalosti išle za dicon do Dušica i nabrajale: Ajme naše dušce, Vratite nan naše dušce. Dalje nisu smile, akoј' koja ipošla Turci su je ubil'. Dikoja dica su umirala po putu na Dušcan, a dikoja u Lici, a dikoju su Turci ub'l' na Dušcan. Otog nabranja jadni matera otad se Dušce tako zovu. Bijaj iz mog roda ajduk Dujam Kneževića, un je napada Turke sa svojim jatacin. Kad su Turci istirani, oselijaj u Vinjerac.(kazivač Marjan Knežević)

Men'je moj ćaća kaživa da su lički lugari i potlen prvog svitskog rata oblazl Dušce jer su i u to vrime Dalmatinci zimi kad nema paše, kral ličko seno sa stožine (kotarine), a i mi s Libinja smo užal'. Edne zime došla dva lička lugara obač seno na Prisiku i vide da gaj' niko dira: Pokral nan Dalmatinci seno, vikne edan. Oblaze oko stožina i odednon uni drugi lugar opazi prtinu od Svetog Brda. Veli, ne krađu nan Dalmatinci jer prtina ne ide s juga nego sa sjevera od Svetog Brda, mordaј' kakva životinja došla ist' seno. I štoš ti vidt', približe se oba prtini i u čudu opaze da je prtinu isprtlo dvoj bose dice iduć ozgo od Svetog Brda na Dušce. Kad su dica došla do jednog stoga, jedno gaj' dite obašlo s jedne strane, a drugo s druge i unda jope zajno prtinon dalje u istočno Bilo (šumovto brdo iza Dušica). Lugari su pratl prtinu i lipo vidl' trag bosl' dičiji stopica i zaključl' da su to duše (dušice) dice koju su davno

odvel Turci i saše njihove duše vraćaju istin puton priko Dušica. Rekli su još da su to duše dice na putu u nebeski raj. E, otog ti se Dušce tako zovu. (kazivač Jakov Knežević)

Priče o mirilin

Mrtvog nosu od varoši do groblja na noslin. Noge su naprid, a glava otpozadi. Kad dođu do mirila unda ga skinu doli i izmiru dužinu koliki je bija. Na zemlji zabiližu kamenjin dužinu, di je glava metne se veći kamen, a uz noge manji. Kad se vrate iz groblja popune dužinu kamenjin od glave do nogu. Potlen se, more proć i do misec, dva mirilo lipše uređuje: tešu se ploče i ziđu u suvoziđu i urižu se kod glave šare da bude lipše a digdi godna i ime. Samo se na mirlu smi stat kad se nosi mrtvi. Prave se uz put po dužini puta i na polovini puta od varoši do groblja. Glava gleda uistok. Dok se označuje misto di će bit mirilo ne moli se i pop ne dolazi na mirlo i ne kite se. Kad se prođe užnji, prikrste se i kaže: Boga pomilova s kojim se ode upočivalo. Mirilo je uspomena da se siti mrtvoga. Na njiman se stalo s mrtvin za uspomenu i za dušu koja će na njiman ostat a ne radi toga što ga je bilo teško nost'. I ne smi se gazt' po mirilin. To su sveta mista. Una stalno stoje dok ji vrime ne razvali. Duša se izmiri da se ne vraća(kući) ,ako je grišna i ukleta luta, al' se ne vraća, a negrišna će sama u raj. Mrtvi dolazi na mirla i una se zato ziđu da ne ide dalje odnji, da ne dolazi kući neg' samo donji'. Da bi upočivale duše uni koji su ode upočivali. Mirloj' misto na kojim je mrtvi zadnji put sta' na zemlju. Pokojnik se još jednon prije neg se spušta u grob, položi na zemlju. Toj' misto ka' molba duši (duhu) pokojnika da se ne kreće dalje od mirila i da ne dolazi kući u varoš. (kazivači Ivan Tomić-Tatek, Mate Jusup i Dara Babac)

Kameni žrtvenici (Kamen - Baba)

24. Malorujanska Kamena Baba

Babin kamen ol Babin kuk tij' na Malon Rujnu nad Babčevin stanovin , ozapad ograde Sirotkuše uz njivu Prodanovu. Tu se dolazla molt' jedna baba Muslimanka. Biće da j' to bilo za Turaka. Zovemo ga i Popov kuk. Njem se s prolća donosla prvina: žito,janje,tele i maslenovo ulje, koj' što ima. (kazivačica Dara Babac)

Kaživala m'je baba, otprije su žene kad bi sprolća otprtljale s blagon na Rujno na ispašu, na taj kamen stavle zera žita i polile zera maslenovog ulja da blago bude pravo i zdravo. Otaj kamen je bija dosta velik i nako sam je staja. Napo je razbijen jer je uzidan u stanove Prodana. Običaj je traja do drugog rata, potlen više nije. (kazivačica Dara Babac)

Bila su dva Kmena, edan pod njivon Prodanovon. Mi smo se kaj dica otprije penjal na nj. Moš nanjen ležat'. I sad je un tamo. Drugi je bija nasrid polja između Gradinice i Sirotkuše kod Torine Popove. Niki pop ga je blagosovija pa su ga zvali Popov kuk. Poslen rata minirali su ga Poljaci za obziđat ograde i uzidat u stan. Poslen in je došla krepa na blago pa su oseli' u Zvratu i Zamršten. (kazivačice Dara Babac i Slavka Poljak)

Legende o sakralnim objektima i grobljima oko njih

25. Sv. Trojica u Tribanjskoj drazi (Tribanj-Šibuljina)

Kraj Tribanjske drage na istoimenoj ranobizantskoj gradini nalaze se crkva i groblje.

Otoj bilo grčko groblje i crkva u niko davno vrime i unda je sorla opaka kraljica (Teuta). Ostalaj' samo zlatna maketa od stare crkve, našli je čobani u kupni i po njoj narod jope uziđe novu crkvu. Taj maketa bila učarana, imalaj moć, jer ko je kod tija odnit' iz crkve, umra bi.

Kod crkvej' bilo zakopano blago. Ednaj' cura Manda čuvala blago tute oko groblja. Sidlaj na ednome kamenu kraj crkve. Iz jednog grmečića kraj kamena virjaj' napolak oveči ćup sa zaklopcen. Curaj prela vunu i vrtenon zapela za zaklopac i un se zera pomače, ižnjeg izlizi zmija pa će Mandi: Ajde curo stani mirno ne zaklaplji me, ja ću dolizit' do tvog čela i pušti me da te poljubin u čelo i ti ćeš se spasit' i bit' sritna i čestita, a i mene ćeš spast'.

Zmijij' bila na glavi žuta kruna kaj vitica s roščičen.

Mandaj' stala, okrenla zmiji kosti (leđa) i kad je zmija dolizla do vrata una se strese i zmija pane: Curo stan mirno, zmija će po drugi put. Manda se jope od studeni strese i zmija pane. I po treći put dolizi joj zmija dovr' glave, al' se tliko bojala da j' zmija pala i po treći put. Zmija joj reče: Ajme meni zauvik, a tebi do groba, ti ćeš biti nevoljnica, a ja ću biti ukleta. Saću ja jopet ući u ćup, a ti me zaklopi i uredi sve kako je bilo. Mandaj' zmiju zaklopla i ćup zasula zemljon. Poslen je pripovidala braći i uni su pošli tražit' ćup s blagon, al' ga nikako više nisu mogli nać. Na krajuj' Manda ošepavila. (kazivačica Dara Babac)

Na groblju grčke gradine sv. Trojice biloj sakrivenog blaga u zaklopljenin ćupin. Na sv. Marka prva sunčana zraka pane na misto di je zakopano blago i uno zasvitli. Pave Štrbo (Štrbić) iskopaj veliki ćup s tri noge i odnija ga kući. El što u njen naša ne znan. Ja san tamo čobanla i našla srebreni novčić. Na njen je s jedne strane bila nika lipa ženska do prsiju, a s druge strane tri vojnika s kopljin. Novčić je odnija moj pok. svak Đuro. Ima ispid Prodana tursko groblje i pećurina. U njoj je zakopana kruna ninskog cara. Čobani su našli ploču na kojoj se prikažuće čudo i niko je neće moć pomaknit dok na njoj ne izgine dvanestero braće. (kazivačica Slavka Poljak)

26. Trstenica, sv. Marija Mandalina u Tribnju-Mandalini

Mleci su sikli šumu u Gori (Velebit) i tovarli je na galije. Jednog je Mlečana uvatlo nevrime s buron na moru i un se zavitova da će ako ostane živ uziđať crkvu. Zidari i zavitnici su rekli da će jedan kamen priteć il' valt' kad uziđu crkvu. Takoj' ibilo. Eno se isad vidi da jedan vali. Odej u Drazi bila luka i biloj puno rasta pa se Mlečan veza brodon za rast i tako uteka nevrimenu i odman odredija diće se gradit' crkva uz more u Drazi. Otad je Mandalina zavitna crkva za pomorce, trgovce, ribare, pržinare, uskoke i druge brodare. Dragaj' bila u osamleston stolću mletačka luka.

Oko crkvej' bilo tursko groblje, al' toj' sve prikopano dok se zidala cesta i propust, a dostaj' toga raznila voda iz jaruge. (kazivač Niko Nina Vukić)

Povijesne predaje

27. Predaja o Mlecin

Odej u Podgorju bila velika gora – Rasti i unda su galijan došli Talijani i posikli raste i volovin vukli debla do mora i tovarl ji na galije i odvozl nikuda daleko i šnjiman gradli niki velki grad. Na galijan su veslali robovi, jedan je bija iz Tribinja. (kazivač Niko-Nina Vukić).

28. Vurlanski virovi u Paklenci

Došli su podavnije Vurlani jamisln iz Mletaka i ode sikli šumu u Paklenci. Skupljaľ su vodu s vrila, ustavljaľ je ustavon, a kad je tribalo, puštaľ je potokon niz Klance. Vodaľ nosla drva do Jaruge kraj Kulne Večke na utoku potoka u more. Tute su se drva ustavljala s drve-non mrižon – to su prigradene grede. Otlen su cipce odvozľ gajetan i trabakulin u Vurlaniju. Isad se ta vrila zovu Vurlanska. Piše tako i u Katastru.(kazivač Ante Marasović-Brko)

29. Tamnička Draga

U Tamničkoj Drazi bijaj privremeni zatvor (tamnica) za mletačke pribige jer su u to vrime pali Mleci i tutej bila granica među njiman i Vrancuzin i tutej stala pogranična straža. Vrancuzi su sagradľ veliku, lipu kuću za žandare i kraj nje pravu gusternu. Tamničkaľ otad prozvana tako radi vrancuskog zatvora. Ima otog dabi trista godina. Poslen kad su pali Vrancuzi i vlast priuzela Austrija u južnom Podgorju, ondaľ ona dala tamničku kuću na dražbu i proda je brodarin Zubčića ozdo od Ražanca. Oni su bili dobro stojeći pa su mogli za nju dat najviše. I sad ima kažu u Pešti ugovor o toj dražbi, a u Katastru gospićkom sve lipo piše. Oti Zubčići nisu dugo bili neg se osele u Dragu Lisaricu koju su iston kupli od Austrije. I danas su tamo njiove kuće. Vrancusku kuću u Tmničkoj prodali su Trošeljin ozgo od Trošelja Seline. I oni se danas služe šnjom i gusternon. Niže zera na Punti mandalinskoj bilaj mletačka karaula. Od nje nije ostalo ništa. Takoj kad su propali i Mlečani i Vrancuzi sve priuzeja Vranjo Josip, tako su pripovidali stariji.(kazivač Dujo Trošelj)

30. Groblje sv. Jure u Rovanjskoj

El vidiš našej groblje kaj i vaše i seljnarsko uz more. Sad je sve prikopano iston kaj i vaše. Sićan se stari grobova, svakij bija iznutra obziđan, a ozgo pokriven velkon teškon pločon, ja mislin da su tribala mankon četř čovika da je dignu. Morda su uni koji su tu živil prije imal kakve sprave za dovlaćenje i namišćanje ploče. Sićan se, kad san bija mlađi da je na svakoj ploči bija isklesan poniki bilig. Bijaj križ, pa pomiseca, kolo okruglo kaj sunce, zvizda i ništo nako kaj riblja kost. Sve su ploče porazbijane kad se počelo salivat nove grobove od cimenta već unazad trijest godina. Grobljeľ staro jamislin kolik groblje sv. Petra. Iste su nake ploče bile i naše. Morda i je ziđa isti narod. A bilotje ode i naši starinski grobova kaj mirila i jedna kosturnica, al otot iston sve nestalo.(kazivač Dane Rončević).

Dvije mitske pjesme

1.

“Angeline vodu priplovila,
Marija se mlada utopila.
Dva su briga svekar i svekrva,
Sunce, misec mladi diverovi ,
a ribice mlade jetrvice,
morski kamen mladi đuegija.
Lipo moje svate dočekajte,
svakom svatu jabuku podajte,
mom draganu svilenu maramu,
što sam vezla tri godine dana.
Ja je vezla, majka me je klela.

2.

“Naresla je kopriva,
sve je polje pokrila,
jedna noga nemogla di je resla šenica,
o, Janjo, Janjo, janje umiljeno.
Žela su je dva brata,
među njima sestrice,
o, Janjo, Janjo, janje umiljano.
Sestrice je plakala,
braća su je tišila,
o, Janjo, Janjo, janje umiljano.
Što ti plačeš sestrice,
o, Janjo, Janjo, janje umiljano.
Već pogledaj pod oblake,
pod oblakom zlatan sto,
za njin sidi dragi tvoj,
o, Janjo, Janjo, janje umiljano.
U džepu mu vacolić (rupčić) moj,
a na ruci prsten moj,
o, Janjo, Janjo, janje umiljano.
Prsten ćemo kovati,
Vacol (rubac) ćemo kupiti,
dragog ćemo iskati,
o Janjo, Janjo, janje umiljano.” (zapisao Dušan Petričević)

Kazivači

1. pok. Pera (Perina) Jović, rođ. 1882. (Starigrad - Paklenica)
2. pok. Ivan Tomić- Tatek, rođ. 1907. (Starigrad - Paklenica)
3. Dara Babac, rođ. 1942. (Tribanj)
4. pok. Kata Vukić, rođ. 1914. (Tribanj)
5. Niko Vukić - Nino, rođ. 1939. (Tribanj)
6. pok. Mate Jusup, rođ. 1892. (Starigrad - Paklenica)
7. Ivan Trošelj, rođ. 1921. (Starigrad-Paklenica)
8. Marijan Knežević, rođ. 1955. (Modrič)
9. Jakov Knežević, rođ. 1922. (Modrič)
10. pok. Ante Marasović – Brko, rođ. 1916. (Starigrad - Paklenica)
11. Dane Rončević, rođ. 1927. (Rovanska)
12. Dujo Trošelj, rođ. 1927. (Tamnička Draga - Barić Draga)
13. pok. Milica Jović, rođ. 1900. (Starigrad-Paklenica)
14. Slavka Poljak, rođ. 1921. (Tribanj)

Literatura i izvori:

- Belaj, Vitomir, Hod kroz godinu, Zagreb, 2007.
- Bonifačić Rožin, Nikola, Folklorna građa iz Hrv.Primorja pod Velebitom, rkp. IEF 277, 1956.
- Bonifačić Rožin, Nikola, Rkp.IEF, br. 278, 1955. (iz Bošković-Stulli, Maja, Narodna predaja o vladarevoj tajni, Zagreb, 1967.)
- Bošković-Stulli, Maja, Narodna predaja o vladarevoj tajni, Zagreb, 1967.
- Bošković-Stulli, Maja, Narodna književnost, Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 1, Liber i Mladost, Zagreb, 1987.
- Bošković-Stulli, Maja, Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre.Istra kroz stoljeća 38. Pula – Rijeka: Čakavski sabor, 1986, 191-225.
- Bošković-Stulli, Maja, Priče i pričanje, Zagreb, 2006.
- Bošković-Stulli, Maja, Istarske narodne priče, Zagreb, 1959, 190 -194.
- Dronjić, Matija, Usmene predaje Velebitskog podgorja, Senjski zbornik,god.36, Senj, 2009, 245-273.
- Faber, Aleksandra, Ekonomsko značenje putova oko Paklenice u prapovijesti, antici i srednjem vijeku, Pklenički zbornik 1, 1995, 255 - 260.
- Fortis, Alberto, Put po Dlmaciji, Slobodna Dalmacija, Marjan tisak, 2004.
- Franić, Dragutin, Plitvička jezera, Zagreb, 1910.
- Gavazzi, Milovan, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, Zagreb, 1988.
- Glavičić, Ante, Prilog istraživanju starohrvatske sakralne arhitekture Velebita i Velike Kapele, (I dio), Senjski zbornik IX, Senj, 1981./1982, 91-114.
- Gušić, Branimir, Čovjek i kras, Krš Jugoslavije,1,JAZU, Zagreb, 1957.
- Gušić, Branimir, Naše primorje, Pomorski zbornik,1, Zagreb, 1962.
- Gušić, Branimir, Naseljenje Like do Turaka; Lika u prošlosti i sadašnjosti, Zbornik 5, Karlovac: Historijski arhiv, 1973. (13-63).
- Jurkić Sviben, Tamara, Od Lilit do more, Mitski zbornik, HED, 2010, 151-170.
- Karanović, Zoja, Zkopano blago – život i priča. Novi Sad (Bratstvo i jedinstvo), 1983.
- Marks, Ljiljana, Vekivečni Zagreb. Zagrebačke priče i predaje, Zagreb (AGM), 1994.
- Mirdita, Zef, Vlasi starobalkanski narod, HIZP, Zagreb, 2009.
- Marković, Mirko, Narodni običaji sezonskih stočara na Velebitu, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 48, Zagreb, 1980. 5 -141.
- Petričević, Dušan, Starigrad-Paklenica, Starigrad - Pklenica, 1997.
- Rogić, Pavle, Porijeklo stanovnika velebitskih naselje (u Željko Poljak, Velebit), Zagreb,1969, 101-112.
- Rogić, Veljko, Velebitska primorska padina, Geografski glasnik, 20, Zagreb, 1958.
- Rukavina, Ante, Zvona ispod zvijezda, Gospić, 1989.
- Vince - Pallua, Jelka, Vlažni monoliti *BABE*, Ženski kulturni supstrat plodnosti i blagostanja, u Žene u Hrvatskoj, Zagreb, 2004, 21-23.

Rječnici

1. Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik (ur. Tolstoj, Svetlana M. i Radenković, Ljubinko), Beograd:Zepter Book World, 2001.

2. Srpski mitološki rečnik, Beograd, 1998., (ur. Š. Kulišić, P. Ž. Petrović, N. Pantelić
3. Mitološki rečnik (ur. Bulat Petar, Čajkanović Veselin), Beograd, 1998.
4. Leksikon religija i mitova drevne Europe (A. Cermanović – Kuzmanović i D. Srejšević), Beograd, 1992.

Mythical Traditions and Legends from Podgorje in southern Velebit

Mirjana Trošelj

The text focuses on the lore and legends collected in the southern part of Velebit, Croatia, between 1977 and the present. The sole exception is the mythic narrative about Pasoglav, a king with the head of a dog, the variants of which were first written in the second part of the 19th century. Several authors, particularly Maja Bošković Stulli, whose study on the subject is also the most extensive, have been examining this subject. The story is connected with Kulina Večka, a location in the Starigrad-Paklenica area. Just as specific are two mythical songs published in 1997 by Dušan Petričević in the book titled Starigrad-Paklenica.

The lore from Velebit is classified according to literary folklore types. The first section contains variants of the story about King Pasoglav, whose origin is believed to be in the myth about King Midas and Trajan.

It is interesting that in the narratives about Crna Kraljica (Black Queen), the Illyrian Queen Teuta features in the lore of Podgorje as the oldest historical personality. Possessing a malicious character, she fights the Greeks and destroys everything they have built.

Treasures are buried in caves and mountains, and next to churches. The riches are usually guarded by a snake, a condemned soul that cannot rise into the firmament. Numerous are also stories about fairies. Fairies are ambivalent beings, both good and evil, that act according to conditions in nature and to the behavior of humans.

Etiological tales explain geographical names. They include all mountain tops, valleys, and lakes that bear the name Baba, and also sacrificial stones (the Baba stones). Since the Baba stones functioned as the place where people could make an offering to Baba, seeking fertility and prosperity, the tales may represent the pre-Illyrian substratum of Magna Mater. In Velebit, the cult of Magna Mater was extended to the so-called *crkvine* (churches), which were cultic objects of shepherds. Whether this syncretism is truly a local tradition from the Middle Ages or was brought to the area by new settlers after the Turks had been banished from this territory at the end of the 17th century, remains unclear. According to the local population, in the period prior to the Second World War both the church in Malo Rujno and the Baba Rock were frequented. This unique form of syncretism was also observed by the author who had spent her youth in this area. The syncretism refers to the transfer of the custom of kissing the Baba Stone to kissing a living old woman and the painting as well as statue of Virgin Mary in Veliko Rujno. The Baba Stone as well as the statue and the painting, this one particularly on Assumption Day on August 15, were all presented offerings for good health and happiness. An important element of the ceremony was the vow made to Virgin Mary that was performed by circling the altar on bended knees. The women who were performing this act during mass kissed the altar and Virgin Mary, presented them with offerings, crawled beneath the picture and the statue of

Mary, lit candles at the altar, and circled the church in a procession that carried the picture of the Blessed Virgin.

The author also stresses the apotropaic function of the *kolač*, the dried wheel-shaped bread from Podgorje offered to those who came to pay a visit to wish good luck and happiness during holiday season. Used also as medicine, the bread was worn around the neck to ensure protection from evil forces and spells.

The article contains material and data that will be used for further research. It is an attempt to rescue from oblivion the hitherto overlooked cultural heritage from the southern part of Podgorje and to inspire further interdisciplinary research.